

ՆԵԼԼԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՄ

Հայ գրականության ամբիոնի հայցող

ՈՒՓԱՅԵԼ ՊԱՏԿԱՆՅԱՆԻ ՀՈՒՇԵՐԸ
ՄԿՐՏԻՉ ԷՄԻՆԻ ՄԱՍԻՆ

1887-ին Ռափայել Պատկանյանը հուշեր է գրել Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանում ուսանելու տարիների իր ուսուցչի՝ պրոֆեսոր Մկրտիչ Էմինի մասին¹։ Ռափայել Պատկանյանն այդ հուշերը գրել է, երբ արդեն հիսուկոթ տարեկան էր։ Այս հուշերում մա տալիս էր իր գնահատականն է տալիս մանկավարժ, գիտնական ու ազգային գործիչ Մ. Էմինին՝ իր հուշերը խորագրելով՝ «Մանկական հիշողություններ պր. Մ. Էմինի մասին»։ Հուշերի խորագրի տակ կա հղում՝ «Նվեր բարեկամական Գևորգ Քանանյանին»։

Ռափայել Պատկանյանն իր հուշերն սկսում է 1886-ին Մկրտիչ Էմինի 50-ամյա գիտական և մանկավարժական գործունեության և ծննդյան 70-ամյակին նվիրված հոբելյանի հիշատակումով, որն, անշուշտ, մոտավոր կարևորեց մեծ հայագետի դերը հայագիտության և գիտնականների մի ողջ սերունդ պատրաստելու գործում։ Ինչպես գրում է Պատկանյանը. «Այդ հանդիսության ժամանակ նրա գործունեության, մարդկային հատկանիշների, գիտական նվաճումների մասին խոսեցին այնպիսի մարդիկ, որոնք զանազան ազգերու մտավոր հառաջադիմության մի-մի պարագլուխ են ճանաչված»։ Ռափայել Պատկանյանը համեստորեն խոստովանում է, թե այդպիսի մարդկանց գնահատականներից հետո, իհարկե, իր հուշերը «ծաղրաշարժ են», բայց նայալիս ինքը ցանկանում է Մկրտիչ Էմինին տրված գնահատականների գնաճարանում իր լուսնան ձգել, թեպետ «առաջվանն ասում եմ, որ այս իմ կատարածը Մկրտիչ Էմինի գլուխը զարդարող դափնյա պսակը մի տերևիկով անգամ էլ ճոխացնի»²։

Ռափայել Պատկանյանն իր հուշերի սկզբում հիշում է հորը՝ Գաբրիել Պատկանյանին, ով շուրջ 30 տարի իր ուժերի ներածին չափով առաջ է մղել Նոր Նախիջևանի մտավոր կյանքը. «Մի տեսակ բարոյական արեգակ էր, որ յուր շուրջը սփռում էր լույս և ճշմարտություն»³։ Հայրն արդեն իրեն ոգևորել էր, թե Մոսկվա գնալու դեպքում մա ունենալու է այնպիսի հոչակավոր ուսուցիչ, ինչպիսին Մկրտիչ Էմինն էր։ Եվ գրողը իր երախտագիտությունն է հայտնում հորը, որն իրեն մղել է խոնարհվել մնալ մեծությունների առջև, որովհե-

¹ Տե՛ս Մկրտիչ Էմինի երկասիրությունները հայոց լեզվի, գրականության և պարմության մասին (1840-1855 թթ.), հայկարանի մի պատկերով և կենսագրական կյանքով, Մոսկվա, 1898, էջ 201-212։ Այս հուշերի մասին հիշատակումներ կան Մ. Սաղյանի «Ռափայել Պատկանյան, կյանքը և գործը» մենագրության մեջ (Կոնստանդնուպոլիս, 1980), ինչպես նաև Սյր. Թովմյանի «Ռափայել Պատկանյան» առաջարան-հարվածում (Կոնստանդնուպոլիս, 1980, էջ 4)։

² Մկրտիչ Էմինի երկասիրություններ..., էջ 202։

³ Նույն տեղում։

տև «այս օրս մեր հայ պատանեկության և երիտասարդության սրտերեն բոլորովին անհետացած է այդ»⁴:

Ռափայել Պատկանյանը թվարկում է հայ և օտար այն գրողների անունները, որոնք նրա մանկության ու պատանեկության օրերի գրական ուղեկիցներն էին՝ Եղիշեն, Մովսես խորենացին, Փավստոս Բուզանդը, Ղազար Փարպեցին, Լեոնտաուսը, Տուրգենևը, Գոգոլը, Ժամ-Ժակ Ռուսոն, Բեռնարդեն դը-Սեն-Պիեռը, Մոլիերը, Շեքսպիրը, Օիլերը և մի շարք հեղինակներ, որոնց գաղափարներով ներշնչված է նա մտել Մոսկվայի Լազարյան ճեմարան, ուր սովորել է 1843-1849 թթ.:

Ռափայել Պատկանյանը հիշեցնում է, որ ինքը չի գրելու իր ուսուցչի վարքը⁵, որովհետև ինքը չունի հմտություն՝ մանրամասնելու Էմինի կյանքի պատմությունը:

Պատկանյանը խոսում է իր ուսուցչի մանկավարժական հմտությունների մասին: Էմինը դասարան մտնում էր հինգ թույն առաջ և դուրս էր գալիս հինգ թույն ուշ, սակայն իրենք բոլորովին չէին ձանձրանում դասերի երկարատևությունից և ոչ էլ հոգնում էին նրա պատմածները լսելուց: Էմինը ուներ մի մանկավարժական գաղտնիք, որը միայն իրեն էր հայտնի, որով նա շատ հետաքրքիր էր դարձնում իր դասը: Մանկավարժության մեջ ընդունված է, որ դասը բաժանվում է երկու հավասար կեսի, առաջին կեսը հին դասի հարցում, երկրորդը՝ նոր դասի մատուցում: Էմինի մոտ դասն այդպես չէր անցնում: Նա աշակերտների հարցմանը տրամադրում էր հազիվ 1/4 ժամ, իսկ մնացած մասն ինքն էր բացատրում հազար ու մի օրինակներով, նուրբ մանրամասներով, մեկնություններով: Այդ պատմությունները աշակերտները միանգամից «կոչ էին տալիս»: Դրանք շարժում էին սովորողի երևակայությունը և օրերով ու շաբաթներով քննարկման առարկա դառնում: Պատկանյանը հիշում է, թե ինչպես էր Էմինը բացատրում Աստվածաշունչը, չորս Ավետարանները: Ամոռոմալի է նրա համար ողջ ուսման ընթացքը, հատկապես գրաբարի ուսուցումը: Հինգերորդ և վեցերորդ դասարաններում այնքան էր հմտացել գրաբարի մեջ, որ առանց բառարանների կարողում էր Եղիշեն, խորենացի, Փավստոս, Հոմերոսի «Իլիականը», Միլտոնի «Դրախտ կորուսյալը» և ուրիշ հեղինակների ընտիր թարգմանությունները: Նա չի մոռանում, թե ինչպես իրենց ուսուցիչը առաջին անգամ կարդաց Ալիշանի «Պլպուլն Ավարայրի» և նրա մյուս գեղեցիկ քերթվածները՝ դրանով իր աշակերտների մեջ սեր առաջացնելով դեպի ժողովրդական բանաստեղծությունը:

Ռ. Պատկանյանի կարծիքով՝ այն վեց տարիները, որոնք իրենց համար երանելի էին, գուցե նաև իրենց ուսուցչի մանկավարժական գործունեության համար եղել են ամենագեղեցիկ ժամանակամիջոցը, որովհետև «Չեմ կարող ասել, որ այր. Էմինի այն միջոցի աշակերտքս մեր Մայր Հայաստանի համար չնաշխարհիկ էակներ հանդիսացանք, ո՛չ, բայց

⁴ Նույն տեղում, էջ 203:

⁵ Նույնագրության այս հատվածը հիշեցնում է Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» երկի հետևյալ մասը. «Զասրանագևան Ազգին և զՀայաստան աշխարհին գաստուածապարզև գրոյն, եթև երբ և յորում ժամանակի մատակարարեցաւ և որպիսի արամբ այնպիսի նորոգալորտ աստուածնդն շնորհս նրեւեցաւ և վասն նորին յուսաոր վարդապետութեան և հրեշտակարար կրօնիցն առաքիւնութեան զմբաւ ամենով յիշարակարանս առանձին մարտնչական ծաղկեցուցանել և մինչ դեռ անդին ի խորհրդանոցի մըսցս վասն յուշ արկանելոյ միայնագործ հոգայի...» (տե՛ս Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1981, էջ 70):

և առանց մի հիմնավոր պատճառի չէր վատաբանում ո՛չ հայ վարժապետներին, ո՛չ հայ քահանաներին և վարդապետներին»¹⁰։ Էմինը իր աշակերտների մեջ ներարկել է մի կարևոր հատկություն. հարգել ու պատվել ամեն ինչ, որ իր վրա կրում էր հայի ու հայության անունը։ Դրանք էին՝ *հայ լեզու, հայ գրականություն, հայ մատենագիր, Էջմիածնա Աթոռ, Վեհափառ Կաթողիկոս, Մխիթարյան Ուխտ*¹¹։

Ազգային նվիրումի կողքին, սակայն, Էմինը երբեք ու երբեք չի ցուցաբերել օտարատեցության թեթև մշույլ անգամ։ Ընդհակառակը, նա սիրով ծանոթացնում էր իր աշակերտներին օտարազգի մշահավոր գրողների երկերին՝ նրանց մեջ գրական բարձր ճաշակ ձևավորելու համար. «Եվ այդ իսկ էր պատճառը, որ պր. Էմինի աշակերտների մեջ բավականին շատ թվով բանաստեղծական ոգով և ճաշակով երիտասարդներ երևան եկան, ինչպես Ասկարյանը, Փափազյանը, Միրիմանյանը («Հայոց աղջիկներ» ձեռնագրում մատաղ»), Դոդոխյանը («Ծիծեռնակ»), Ծափազիզյանը և ուրիշներ»։ Ռ. Պատկանյանը խոսում է իր ուսուցչի մեկ ուրիշ հազվագյուտ հատկանիշի մասին։ Երբ վերջինս աշակերտների համար կարդում էր Փավստոս, Խորենացի, Փարպեցի և մեր մյուս մատենագիրներին, ունկնդիրները մոռանում էին, թե գրքից կարդացվող հատվածների դեպքերը կատարվել են վաղմջական ժամանակներում։ Հազար տարի առաջ ապրած նախնիները երևում էին որպես իրենց արյունակից հարազատներ. «Կարճ՝ պր. Էմինը դարձնում էր մամոռոտած, փոշիոտած հայոց պատմությունը մեր հայրերից մեզ թողած հիշատակ և մեզ ինքներուս՝ հարազատ ժառանգորդ Հայաստանին...։ Հուսամ, որ պատմաբանի և մանավանդ ազգային պատմաբանի հանճարը երբեք չէ կարող դորանից վեր սավառնել, և Էմինն ուներ այդ արգասավոր հանճարը»¹²։

Աշակերտները, տեսնելով հայոց մատենագիրների երկերում առօրյա կյանքի և կենցաղի նկարագրությունների պակասը, իրենց ուսուցչից ուզում էին իմանալ, թե արդյոք հայոց նախնիներն ունեցե՞լ են տոնախմբություններ, Հոմերոսի, Օրփեոսի մամն երգիչներ, նվագարաններ։ Ուսուցիչն անպատասխան չէր թողնում այդ հարցումները, բայց գուցե հենց այդ հարցումներն էլ նրան մղեցին դեպի «Վեպքի խորհուրդը, որով քանի մի տարի հետո նորա անունը հռչակվեցավ Եվրոպայի գիտնականաց կաճառումն»¹³։

¹⁰ «Փյալի-ազգասեր» արվեստագիտությունն առկա է Ռաֆայել Պարկանյանի «Հայ և հայություն» բանաստեղծության մեջ։

Ո՛ր է հայը. մի՞թե նա է, որ խոսում է հայ լեզվով,
Եվ կամ որի մականունը հանգում է *յան* մասնիկով,
Որ ուրում է ամենայն օր ճաշին *տոբնա ու փրալ*,
Կամ պարծանք միշտ հագնում է հայի գդակ ու հալավ։

(Տե՛ս Ռ. Պարկանյան, Երկեր, էջ 37)։

¹¹ Մկրտիչ Էմինի երկասիրությունները..., էջ 209-210։

¹² Նույն տեղում, էջ 210։

¹³ Նույն տեղում, էջ 211։ Խոսքը Էմինի «Վեպք հնոյն Հայաստանի» աշխատության մասին է, որ գրաբարով լույս տեսավ Մոսկվայում, 1850-ին, սրան հետևեց ռուսերեն լեզվով լույս տեսած մի նոր աշխատություն՝ «Монсей Хорепский и древний эпос армянский, исследование Н. Эмина, написанное по случаю V Археологического съезда в Тифлисе, Москва, 1881: Մ. Էմինի այս գիրքը ռուսերենից հայերեն է թարգմանել խաչատուր Հովհաննիսյանը (տե՛ս Մ. Էմին, Մովսէս Խորենացի և Հին հայկական վեպ», Թիֆլիզ, 1877)։ Այս երկու գրքերն էլ վերստին

